

Małgorzata Burzyńska

*Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy
im. Marii Grzegorzewskiej w Pile*

**LEKCJA JĘZYKA
OBCEGO Z UCZNIEM
NIEPEŁNOSPRAWNYM
MIEJSCEM BADAŃ METODĄ
INDYWIDUALNYCH
PRZYPADKÓW**

**A foreign language lesson with a disabled pupil –
the place of a case study method**

The article presents preliminary results of research conducted during English language classes, with the case study method, among pupils with intellectual disability attending a primary special needs school. The research was meant to help answer the questions related to the possibility of incorporating foreign language teaching in the comprehensive process of their rehabilitation, and especially the development of individual cognitive skills as well as the mother tongue command. The article emphasizes the advantages of research based on a case study which enables the researcher to apply the principle of individualization and the treatment of every pupil as a subject no matter what the developmental barriers may be.

1. Wstęp

Prezentowany referat jest próbą wstępnej refleksji, dotyczącej wybranych aspektów badań, prowadzonych metodą indywidualnych przypadków, na lekcjach języka obcego z uczniami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Podstawowym celem badań było znalezienie możliwości włączenia nauki języka obcego w całościowy proces ich rehabilitacji, zwłaszcza w płaszczyźnie usprawniania poszczególnych zdolności poznawczych oraz znajomości języka ojczystego. Z tego względu przedstawię najpierw uzasadnienie wyboru wskazanej metody do badań prowadzonych z uczniami z niepełnosprawnością intelektualną,

następnie zaprezentuję portret wybranego dziecka z grupy objętej badaniami. Całość zostanie podsumowana we wnioskach końcowych, stanowiących wstępne podsumowanie badań.

2. Badanie metodą indywidualnych przypadków

W perspektywie badawczej, realizowanie przez nauczyciela zasad autonomii i podmiotowości ucznia umożliwia mu wybór odpowiedniej metody badań. Z wielu względów, metoda indywidualnych przypadków może nie tylko umożliwiać nauczycielowi stosowanie w praktyce zasady indywidualizacji, lecz także wpływać na pełniejsze poznanie dzieci, którym pomaga zdobyć wiedzę i umiejętności. Dzięki zastosowaniu wskazanej metody badacz może mieć możliwość dokładniejszego zrozumienia licznych barier w pełnym poznawaniu i rozumieniu złożoności świata, które pojawiają się w przypadku niepełnosprawności intelektualnej. Będąc zatem opisem jednostkowych zmagani konkretnych osób, metoda indywidualnych przypadków stwarza jednocześnie płaszczyznę dla pełniejszej interpretacji kontekstu badanego wycinka rzeczywistości społecznej. W jej centrum zawsze pozostaje osoba – podmiot, który współtworzy i twórczo przekształca swoje otoczenie.

Jedną z podstawowych przesłanek wyboru metody indywidualnych przypadków do badania uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim na lekcjach języka angielskiego było założenie, że dzięki jej zastosowaniu badacz może położyć „silniejszy nacisk na procesy zachodzące w klasie szkolnej niż na mierzalne produkty w postaci pewnych wyników dydaktycznych czy wychowawczych”, a tym samym pełniej zrozumieć i ocenić znaczenie podejmowanych w klasie oddziaływań (Komorowska 1989: 18). Dzięki temu główny akcent padał na analizowanie nauczania-uczenia się oraz jego uwarunkowań w klasie szkolnej.

Istota studium przypadku polega na gromadzeniu informacji o wybranych przez badacza osobach, w sferze fizycznej, psychicznej i społecznej (Łobocki 1999: 247). W przypadku badania uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim dane te mogą pomóc w ustaleniu, postulowanej na gruncie pedagogiki specjalnej, wszechstronnej diagnozy i prognozy ich rozwoju. Wiąże się to z opracowaniem, dostosowanych do potrzeb i możliwości dzieci, adekwatnych oddziaływań terapeutycznych, których prowadzenie umożliwi usprawnianie zaburzonych sfer rozwojowych.

Celem przyjętym na wstępie prezentowanych badań, prowadzonych wśród uczniów Szkoły Podstawowej Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w Pile, była obserwacja możliwości prowadzenia oddziaływań usprawniających na lekcjach języka obcego z dziećmi z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, która umożliwiłaby jednocześnie udzielenie odpowiedzi na następujące pytania:

- jak i na ile nauka języka obcego w badanej grupie może stanowić część procesu rehabilitacyjnego?

- jakie obszary rozwoju mogą być bogaczone dzięki nauce języka obcego?
- jak dzięki nauce języka obcego można usprawniać znajomość języka ojczystego?

Poszukiwanie zakresu prowadzenia oddziaływań rehabilitacyjnych na lekcjach języka obcego doprowadziło do traktowania przyjętej płaszczyzny nauczania-uczenia się jako wypadkowej wielu zjawisk.

Metoda indywidualnych przypadków okazała się tu pomocna, ponieważ umożliwiła obszerną, a zarazem zindywidualizowaną charakterystykę obszaru badanej rzeczywistości, a zwłaszcza jej podmiotów. Każdy uczeń poddany badaniu to jednostka o swoistych cechach w płaszczyźnie biopsychospołecznej, mocnych i słabych stronach, zróżnicowanym poziomie rozwoju poszczególnych sfer, które mają wpływ na uczenie się języka obcego. Stąd wybór metody, która polega na „pełnym poznaniu i ocenie rozwoju jednostki, aktualnego poziomu tego rozwoju i podjęciu na tej podstawie odpowiednich działań – albo wzmacniających, albo korektywnych i naprawczych” (Baranowicz 2001: 119). Jednocześnie badania o charakterze jakościowym, a zwłaszcza studium przypadku mogą torować drogę do całościowego poznania obszaru badanej rzeczywistości, zwłaszcza poprzez możliwość uwypuklenia jego niepowtarzalnego wymiaru (por. Turlejska 1998).

W centrum badań prowadzonych metodą indywidualnych przypadków pozostaje uczeń, stąd pojawiające się w ich trakcie możliwości odkrywania jego sił rozwojowych, które mogą wspomagać oddziaływania rehabilitacyjne. W szerszym kontekście natomiast badania tego typu mogą stymulować „działania prowadzące ku lepszemu rozumieniu problemów osób niepełnosprawnych, a lepsze zrozumienie do adekwatnych form pomocy i wsparcia” (Baranowicz 2001: 123). W tej perspektywie, badanie za pomocą studium przypadku, na lekcjach języka obcego z uczniami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, to szansa zrozumienia wielu trudności w uczeniu się, na jakie napotykają. Jednocześnie jest to także szansa na poszukiwanie możliwości ich przezwyciężania.

Podsumowując, wybór metody badań poprzedzony był refleksją dotyczącą możliwości jak najpełniejszego poznania ucznia i szans wykorzystania jego mocnych stron do konstruowania oddziaływań rehabilitacyjnych prowadzonych na lekcjach języka angielskiego.

3. Uczeń z niepełnosprawnością intelektualną jako podmiot badania

Zastosowanie metody indywidualnych przypadków stało się także przyczyną pogłębionej refleksji dotyczącej istoty niepełnosprawności intelektualnej. Czy powinna być ona opisywana jedynie z punktu widzenia utrudnień w uczeniu się i funkcjonowaniu w społeczeństwie? Okazuje się, że zdiagnozowanie niepełnosprawności intelektualnej u dziecka niejako implikuje traktowanie go jako ucznia specjalnego, jedynie z punktu widzenia trudności i barier, a nie jako osoby posiadającej obok słabych także mocne strony.

Ponieważ lekcja języka angielskiego stała się miejscem badań metodą indywidualnych przypadków, skutkiem ich prowadzenia jest charakterystyka poszczególnych uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, dokonana w wybranych sferach. Do wstępnej prezentacji wyników badań wybrano portret Dawida.

Portret Dawida

ucznia klasy V szkoły podstawowej specjalnej

Poziom rozwoju intelektualnego: upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim o nieznannej etiologii

Rodzina: pełna, młodszy brat

Stopień zainteresowania rodziców postępami dziecka: przeciętny

Wcześniejsze doświadczenia edukacyjne: szkoła ogólnodostępna (I klasa szkoły podstawowej)

Zajęcia specjalistyczne: arteterapia (głównie z powodu niskiego rozwoju motoryki małej), logopedia (z uwagi na wadę zgryzu)

Ogólna charakterystyka ucznia:

W zakresie usposobienia i zachowania uczeń jest zdyscyplinowany i taktowny, najczęściej reaguje adekwatnie do sytuacji. Jego koncentracja uwagi na zadaniu zależy od stopnia zainteresowania tematem, ale z reguły jest prawidłowa. Potrafi chętnie współpracować w grupie, przestrzega norm społecznych. Nie wymaga stałej pomocy nauczyciela, choć zabiega o jego uwagę i pochwały. W zakresie sprawności manualnej nie zawsze poprawnie odtwarza kształty figur i proporcje postaci, rysunek wypełnia niestarannie i niedokładnie.

Diagnoza rozwoju językowego:

- dobry rozwój kontaktu słownego: uczeń chętnie rozmawia z kolegami i nauczycielem, wypowiada się za pomocą kilku zdań stanowiących logiczną całość, na pytania dotyczące tematu lekcji odpowiada najczęściej jednym lub kilkoma wyrazami, ale zachęcony przez nauczyciela wypowiada się jednym zdaniem prostym,
- w zakresie artykulacji: w mowie spontanicznej pojawiają się ubzdźwięcznienia, myli miejsca artykulacji,
- jego wypowiedzi nie zawsze dotyczą treści zajęć, choć potrafi zadać właściwe pytanie do tematu lekcji,
- opisując ilustrację posługuje się kilkoma zdaniami, ale najczęściej wymienia tylko przedmioty na niej zawarte, przy pomocy nauczyciela stara się dostrzegać związki przyczynowo-skutkowe,
- prawidłowo rozumie polecenia dotyczące konkretnych zachowań w klasie, czynności umysłowych,
- w większości używa poprawnych nazw do określania przedmiotów, zjawisk,

- podejmuje próby zdefiniowania wybranych pojęć,
- w zakresie poprawności gramatycznej w wypowiedziach stosuje wszystkie części mowy, stosuje znaki przestankowe, problemy z podziałem wyrazów na sylaby,
- czyta całościowo, trudności w zakresie rozumienia treści przeczytanego tekstu, odpowiada na pytania do tekstu ukierunkowany pomocniczymi pytaniami nauczyciela,
- w zakresie umiejętności pisania: pisze prawą ręką, przy odwzorowywaniu popełnia błędy polegające na opuszczaniu liter, pisząc zachowuje łączenia i odstępy, nie zachowuje właściwego kształtu liter oraz proporcji.

Mocne strony ucznia:

- dobrze rozwinięte zdolności wyobrażeniowe i przestrzenno-wzrokowe,
- na średnim poziomie rozwinięta spostrzegawczość wzrokowa, analiza i synteza wzrokowa, zdolność myślenia logicznego
- średni zasób słownictwa,
- dobra znajomość norm i zachowań społecznych.

Słabe strony ucznia:

- deficyty percepcji wzrokowej,
- niski poziom umiejętności przyswajania nowych wiadomości,
- słaby zakres pamięci,
- znaczne trudności w porządkowaniu i organizowaniu wiedzy,
- niski zakres wiedzy ogólnej,
- liczne trudności w przepisywaniu tekstu,
- litery są niekształtne.

Zalecenia rehabilitacyjne:

- wzbogacać zakres słownictwa i wiadomości o otaczającym świecie,
- stosować ćwiczenia mające na celu usprawnienie techniki pisania, zwracać uwagę na poprawność odwzorowywanego przez ucznia tekstu, motywować do kształtnego zapisu liter,
- nagradzać za drobne osiągnięcia,
- wzbudzać motywację i prezentować możliwość wykorzystywania przyswojonej wiedzy i umiejętności,
- doskonalić samodzielność i umiejętność radzenia sobie w sytuacjach społecznych,
- doskonalić koordynację wzrokowo-ruchową,
- usprawniać analizę i syntezę wzrokowo-ruchową na materiale obrazkowym.

Propozycja wykorzystania informacji o dziecku, zawartych we wstępnej diagnozie, do planowania edukacyjno-terapeutycznych oddziaływań na lekcji języka obcego:

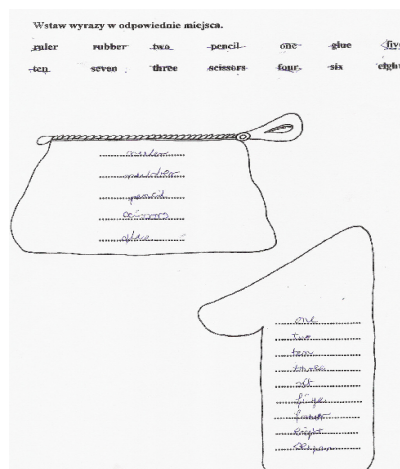
Cele główne:	Formy Indywidualizacji:	Wybrane ćwiczenia usprawniające stosowane na lekcjach języka obcego:	Prognozowane osiągnięcia ucznia:
<p>Cel edukacyjny: wypożyczenie ucznia w wiadomości i umiejętności zgodnie z autorskim programem nauczania na poziomie dobrym i bardzo dobrym</p> <p>Cel terapeutyczny: pozytywnie wzmocnić rozwój poznawczy ucznia</p>	<p><i>Usprawnianie koncentracji uwagi</i> – wzbudzanie zainteresowania ćwiczeniami, podawanie krótkich poleceń lub podawanie ich etapami,</p> <p><i>Usprawnianie pamięci</i> – sprawdzać poziom zrozumienia treści, stosować częstą kontrolę postępów, utrwalać materiał nauczania różnymi sposobami, stosować techniki polisensoryczne,</p> <p><i>Usprawnianie umiejętności organizacji i porządkowania wiedzy</i> – omawianie celu lekcji, podkreślanie istotnych wiadomości, wielostronne wiązanie tematu lekcji z wiedzą dziecka, łączenie wiadomości w zakresy tematyczne,</p>	<p>a) w zakresie usprawniania rozwoju grafomotorycznego:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zabawy plastyczne z użyciem różnorodnych technik, - rysowanie na podany temat, - składanie obrazków w całość, - wypełnianie konturów, układanki - rysowanie liter i symboli na różnych powierzchniach, - dorysowywanie brakujących elementów, <p>b) w zakresie usprawniania percepcji i pamięci wzrokowej oraz koordynacji wzrokowo-ruchowej:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wskazywanie i nazywanie przedmiotów w klasie i na ilustracjach, - porównywanie ilustracji, - dobieranie par jednakowych obrazków, - układanie historyjek obrazkowych (z uwzględnieniem związków przyczynowo-skutkowych), - składanie obrazka z części, - dobieranie części obrazka do całości, - wyszukiwanie takich samych wyrazów, - wyszukiwanie wyrazów według wzoru, - odtwarzanie wzorów z pamięci, - porównywanie wyrazów i liter o podobnym kształcie graficznym, - układanie domina literowego, - uzupełnianie zdań podanymi wyrazami i liter w wyrazach, 	<p>Zgodnie z założonymi w autorskim programie nauczania.</p> <p>W aspekcie terapeutycznym:</p> <ul style="list-style-type: none"> - poprawa rozwoju grafomotorycznego, - lepsza koncentracja uwagi, - poprawa umiejętności organizowania wiedzy, - wzrost zakresu zapamiętywanego materiału.

		- ćwiczenia w pisaniu i czytaniu wyrazów.	
--	--	---	--

Tabela 1: Propozycja prowadzenia oddziaływań rehabilitacyjnych na lekcjach języka obcego z uczniem z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim (opracowanie M.B.)

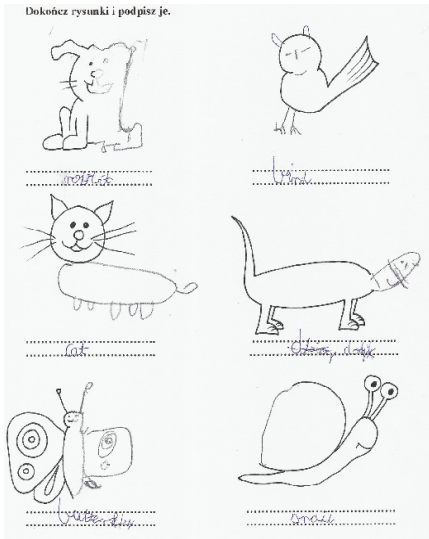
4. Przykłady ćwiczeń o charakterze korekcyjno-kompensacyjnym stosowane na lekcjach języka angielskiego z uczniem z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim

Wybrane ćwiczenia wykonane przez Dawida na lekcjach języka angielskiego:

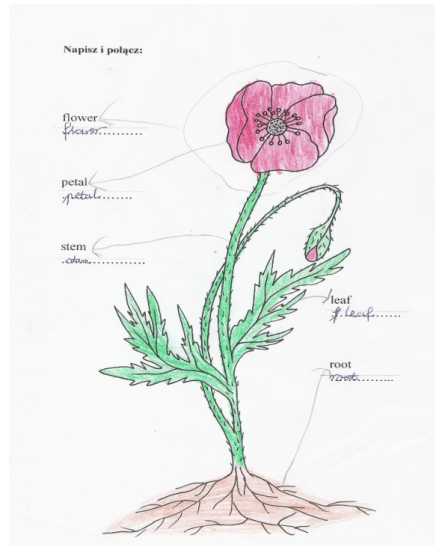

Dawid, mój dom (Bruni 2005)

Dawid, przybory szkolne i liczebniki

Dawid, poznajemy zwierzęta

Dawid, kwiaty

Prezentowane ćwiczenia to tylko jedna z możliwości kształtowania wyobraźni przestrzennej, usprawniania koordynacji wzrokowo-ruchowej i rozwoju grafomotorycznego u ucznia z niepełnosprawnością intelektualną. Pomimo prostej formy, mogą być one stosowane na lekcjach języka obcego, ponieważ umożliwiają dziecku porządkowanie wiedzy w języku ojczystym.

5. Wnioski i refleksje z badań prowadzonych metodą indywidualnych przypadków

Wstępne wnioski, prowadzonych w trakcie całego roku szkolnego badań, pozwalają na podkreślenie wielostronnej roli nauczania-uczenia się języka obcego w rehabilitacji. Przede wszystkim, ucząc języka obcego, można stymulować rozwój poznawczy dziecka i usprawniać jego uwagę, pamięć, myślenie i mowę oraz świadomość meta-językową i metapoznawczą. W zależności od psychofizycznych i edukacyjnych potrzeb uczniów ćwiczenia wykonywane w celu doskonalenia percepcji i pamięci wzrokowej i słuchowej, koordynacji wzrokowo-słuchowo-ruchowej, rozwoju grafomotorycznego czy słuchu fonematycznego mogą być włączone w jego indywidualny program nauczania języka obcego. „Wprowadzanie” dziecka w świat nowego języka to także możliwość rozwoju konceptualizacji pojęć, prawidłowego określania ich znaczeń oraz porządkowania wiedzy w języku ojczystym. Dodatkowo, to także szansa nabywania nowych technik uczenia się języka i przezwycięzania trudności komunikacyjnych (por. Karpińska-Szaj 2006a, 2006b).

W wymiarze społecznym, nauczanie-uczenie się języka obcego przez dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim może pozytywnie wpływać na

ich samoocenę. Rola nauczyciela, z jednej strony, sprowadza się do organizowania uczniom sytuacji sprzyjających wykorzystywaniu posiadanej przez nich wiedzy w praktyce (prace projektowe, konkursy, pomoc koleżeńska). Z drugiej strony, podnoszenie wiary dzieci w ich możliwości będzie wspierane poprzez pozytywne wzmacnianie ich osiągnięć oraz ocenę postępów w wymiarze indywidualnym.

W trakcie prowadzenia badań trudne okazały się pytania o zakres indywidualizacji oraz taką ich organizację, która obok traktowania uczniów jako aktywnych podmiotów, umożliwiałaby także autorefleksję nauczyciela, prowadzoną od wymiaru jednostkowego ku szerszej perspektywie. Stosowanie zasady indywidualizacji w trakcie badań sprowadzało się do uwzględniania możliwości i potrzeb rozwojowych dzieci w doborze treści, metod i form pracy dydaktycznej. Jednocześnie starano się uwzględnić różnice między badanymi uczniami, a przede wszystkim możliwości ich zmian rozwojowych i czynników na nie wpływających (por. Stawowy-Wojnarowska 1989). W tym kontekście nauczyciel starał się wspierać wysiłki każdego dziecka w wielostronnym poznawaniu otoczenia, motywując go do zdobywania nowych wiadomości i umiejętności oraz wzmacniając wzrost jego wiary we własne możliwości nauki języka obcego. Zrozumienie odmienności każdego ucznia, zwłaszcza w sytuacji niepełnosprawności, pozwala nauczycielowi na porównawcze spojrzenie na całą grupę uczniów, przejście od wymiaru jednostkowego ku szerszej perspektywie, lecz nie jest to „porównywanie jednego dziecka z drugim, by je ocenić, ale by stworzyć dla każdego z nich najbardziej optymalne warunki owego dostosowania zakresu, stopnia trudności treści do możliwości [...] oraz jego chęci uczestniczenia w czynnościach szkolnych” (Głodkowska 1999: 89).

Wstępne wyniki badań pozwalają wnioskować o tym, że edukacja językowa, może być włączona w realizowany dla ucznia z niepełnosprawnością intelektualną proces rehabilitacyjny. Jej głównym celem w sytuacji niepełnosprawności umysłowej, realizowanym na lekcjach języka obcego, jest jak najpełniejszy rozwój językowy dziecka (przede wszystkim w odniesieniu do języka ojczystego). Zastosowanie w badaniach metody indywidualnych przypadków, pozwoliło nie tylko na wielostronną analizę płaszczyzny nabywania sprawności językowych i komunikacyjnych, w grupie dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, ale także na podjęcie próby ukazania jednostkowych zmagania z poznawaniem i używaniem języka obcego, pomimo istnienia barier rozwojowych.

6. Uwagi końcowe

Stosowanie metody indywidualnych przypadków w badaniach uczniów z niepełnosprawnością intelektualną może pomagać nauczycielowi nie tylko we wszechstronnym ich poznaniu, ale także w twórczym stosowaniu zasady indywidualizacji. Dzięki jej założeniom, przed każdym dzieckiem otwiera się możliwości integracji rodzaju podejmowanej aktywności z rozwijaniem pozytywnych cech jego osobowości, które ułatwią komunikację z otoczeniem. Gruntowna analiza edukacyjno-terapeutycznych potrzeb dziecka dokonywana w ba-

daniach metodą indywidualnych przypadków to także szansa włączenia edukacji językowej do całościowego procesu jego rehabilitacji.

W zintegrowanym podejściu do ucznia z niepełnosprawnością to zrozumienie wielości biopsychospołecznych czynników konstytuujących jego codzienne życie, ograniczeń ale i szans rozwoju, staje się dla nauczyciela punktem wyjścia do poszukiwania, prowadzonych za pomocą studium przypadku, wielości oddziaływań rehabilitacyjnych. Prowadzenie badań tą metodą zwłaszcza z uczniami z niepełnosprawnością intelektualną może pomóc w pełniejszym zrozumieniu, że nie tylko można, ale i trzeba „przekraczać to, co wydaje się nie do przekroczenia, że można i należy wychodzić poza stereotypy w poszukiwaniu szans rozwojowych dla osób z upośledzeniem umysłowym i że rozwój jest możliwy niezależnie od stopnia niepełnosprawności” (Głodkowska 2003: 20). Przyjęte założenie i wnioski z badań prowadzonych metodą indywidualnych przypadków z dziećmi z niepełnosprawnością intelektualną mogą przyczynić się do promowania nowatorskich rozwiązań dotyczących podkreślania roli edukacji językowej w ich rehabilitacji.

BIBLIOGRAFIA

- Baranowicz, K. 2001. „Studium indywidualnego przypadku w pracy pedagoga specjalnego” (w) *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym* (red. Z. Palak). Lublin: Wydawnictwo UMCS, 115-123.
- Bruni, C. 2005. *English Adventure. Podręcznik dla szkoły podstawowej*. Pearson Education Limited.
- Głodkowska, J. 1999. *Poznanie ucznia szkoły specjalnej. Wrażliwość edukacyjna dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim: diagnoza i interpretacja*. Warszawa: WSiP Spółka Akcyjna.
- Głodkowska, J. 2003. „Przestrzeń rehabilitacyjna w otoczeniu osób z niepełnosprawnością intelektualną – ujęcie koncepcyjne”. *Ruch Pedagogiczny* 5-6: 7-21.
- Karpińska-Szaj, K. 2006a. „Nauka języka obcego jako składnik rewalidacji mowy”. *Scripta Neophilologica Posnaniensia* (red. S. Puppel), t. VIII: 49-58.
- Karpińska-Szaj, K. 2006b. „Integracyjna koncepcja nauki języka obcego na potrzeby uczniów z niedoborami języka pierwszego” (w) *Komunikacja językowa w społeczeństwie informacyjnym. Nowe wyzwania dla dydaktyki języków obcych* (red. J. Krieger-Knieja, U. Paprocka-Piotrowska). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 56-63.
- Komorowska, H. 1989. „Metody ilościowe a metody jakościowe w badaniach pedagogicznych”. *Edukacja* 3(27): 14-29.
- Stawowy-Wojnarowska, I. 1989. *Podstawy kształcenia specjalnego*. Warszawa: WSiP.
- Łobocki, M. 1999. *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Turlejska, B. 1998. „Monografia pedagogiczna i studium przypadku” (w) *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych* (red. S. Palka). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 75-88.